

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

In dit nummer:

KERKELIJK LEVEN **861**
G.J. van Middelkoop
Eens-geestes of vervreemding?

UIT DE KERKEN **865**
Beroepbaar

MEDITATIEF **866**
C.J. Harryvan
Getuigende gemeente

WANDELEN MET GOD **867**
O.W. Bouwsma
...Als ik U aanschouw...

ACHTERGRONDEN **869**
Johannes Frey
Mag je volgens de Bijbel
alleen gelovigen dopen? (1)

KERK IN ORDE **873**
G. Markerink
Geestelijke ontmoeting

MEEGELEZEN

KERKELIJK LEVEN / G.J. van Middelkoop

EENS-GEESTES OF VERVREEMD?

Hebben wij nog wat met de Afscheidenen van 1834? Wat we lezen over hun problemen, hun keuzen, hun strijd - doet ons dat nog iets? Voelen we ons nog met hen verbonden en zou hun keus ook onze keus zijn, als we daar vandaag voor kwamen te staan? Of zijn we, met alle respect voor die generatie, daarvan vervreemd? Kan wat hen bewoog ons niet erg meer aanspreken? En kunnen wij ons maar moeilijk voorstellen dat wij ons zouden opstellen zoals zij deden in de tijd van onze overgrootvader?

Agnes Amelink over de gereformeerden

Die vraag komt op als je het boek *De gereformeerden* van Agnes Amelink leest. Het kwam uit in 2001 en beleefde in vier maanden tijd drie herdrukken. Het zal lezers van *De Reformatie* zullen het dan ook kennen. En zeker ook veel herkennen van wat Agnes Amelink met grote inleving en eigen verbondenheid beschrijft over ruim een

eeuw gereformeerd leven. De schrijfster groeide op in een vrijgemaakt gezin en is nu Nederlands Gereformeerd. Haar aandacht gaat vooral uit naar de ontwikkelingen in wat vandaag de synodaal Gereformeerde Kerken zijn. Ze laat zien hoe het gereformeerde leven sinds de Afscheiding is gegroeid en hoe het was in zijn hoogtijdagen. Maar ook hoe de ingrijpende veranderingen van de laatste dertig jaar zo hard hebben toe-

geslagen, dat **voor** velen de waarheid in stukken uiteen is gevallen. Wat **doet** vrezen: nog even en 'men kent en vindt haar standplaats zelfs niet meer'.

'Hoe diep hun hartstocht zat'

Agnes Amelink beschrijft het gereformeerde leven zoals dat geleefd werd door vele 'gewone' gelovigen. Ze is ervan onder de indruk hoe diep hun hartstocht zat. 'Wie iets wil begrijpen van wat de gereformeerden dreef, moet daarom proberen zich voor te stellen, hoe afhankelijk zij zich wisten van een hogere macht, van God.' Vandaar hun 'preciese'

KERNREDACTIE:
DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP,
PROF. DR. B. KAMPHUIS

OVERIGE REDACTIELEDEN:
DR. E.A. OE BOER,
DRS. A.L. Th. DE BRUIJNE,
DRS. I.D. HAARSMA, DRS. P. HOUTMAN,
DRS. B. LUITEN, DRS. K. DE VRIES,
J. WESTERT

MEDEWERKERS:
J.J.D. BAAS, DRS. E. BRINK,
J.M. DE JONG,
DRS. G. HOKSBERGEN,
DRS. A.S. VAN DER LUGT,
DR. J. SMELIK, DRS. H. VELDMAN

REDACTIE-ASSISTENT:
H. PRINS, Meulenbeldlaan 159, 7602 XK Almelo,
tel. 0546-870843 E-mail: reformatie@wxs.nl

Alle stukken incl. persberichten en overige redactionele meldingen bestemd voor de Redactie aan:
De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA Kampen.
(reformatie@wxs.nl)

UITGEVER
Print Media bv, Bedum. Technische Realisatie:
Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN ADVERTENTIES.
Scholma Druk, postbus 7, 9780 AA Bedum
Telefoon 050 - 3013636 Fax 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie)
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg
ING Bank 66.30.92.620

ABONNEMENT
€ 47,- per jaar. Studenten € 35,- per jaar (binnenland) € 92,50,- per jaar (buitenland).
Opzegging dient 1 maand voor het verstrijken van het lopende kalenderjaar te geschieden

Losse nummers € 1,20 (incl. Porto)
De Reformatie is op cassette verkrijgbaar bij de Chr. Blindenbibliotheek voor blinden en slechtzienden Tel. (0341)565477

ADVERTENTIES
Prijs € 0,45 per mm. Contracttarief op aanvraag

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgeveris het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

opstelling zowel in leer als leven. Toen in de negentiende eeuw de liberalen ('rekkelijken') de overhand kregen in de kerk, gingen veel gewone gelovigen zich daar steeds ongemakkelijker voelen. Hendrik de Cock en Abraham Kuiper begonnen beiden als doorsnee liervormde predikanten, maar de ontdekking van de ouderwets gereformeerde leer bracht hen tot een bezieling die lot de reformaties van Afscheiding en Doleantie leidde. Na hun samengaan in 1892 'zijn de onaanzienlijke groepjes, waarop buitenstaanders meewarig neerkijken, uitgegroeid tot een hecht kerkgenootschap, met een fier eigen gezicht.'

Wel waren er spanningen tussen Afgescheidenen en Dolerenden. De eersten waren vooral gericht op het persoonlijk innerlijk leven. Hun spiritualiteit werd gekenmerkt door de 'vreze des Heren', eert existentiële gerichtheid op God zelf en op zijn Woord. Voor vele Dolerenden was geloof vooral een kwestie van doen; hun geestelijk leven kwam tot uiting in hun werken in kerk en organisaties. Maar ook Afgescheidenen werden daarvoor aangetrokken. Agnes Amelink vertelt over *Douwe Klazes van der Kooij*, die winkelier was in Hindeloopen. Als je hem goed kende, wist je dat hij 'een rijk gemoedsleven' had. Maar Rijk had ook intense belangstelling voor allerhande christelijke actie, waaraan hij volop meedeed. Hij deed dat, zei zijn zoon Tjimen, omdat het daarin ging om de eer van God en de uitbreiding van Zijn Koninkrijk. De Gereformeerde Kerk had de liefde van zijn hart. 'Hij werkte zolang het dag was, ja nog langer, in zijn goddelijk beroep.' Toch zette 'het assertieve gereformeerdendom' de toon van 'niet tobben, maar actie', al bleef de 'piëtistische richting' als onderstroom altijd beslaan in de

Gereformeerde Kerken. Vroomheid kwam vooral naar buiten als inzet voor school, kerk en maatschappij, waarbij de *diepste motieven* makkelijk op de achtergrond raakten. Die waren er wel. Ze bleken vooral uit de huiselijke gebeden aan de maaltijden. Dan kwam het hart op tafel. Dan proefde je hoe er dicht bij God werd geleefd en hoe het geloof en vertrouwen in Hem het hele leven droegen. Dat kwam ook tot uiting in het zingen rond het orgel. Dan werden geestelijke liederen gezongen die een sterk appél deden op het warme gevoel dat het geloof in God kan geven. Daarin uitte zich de emotie die verder veelal in de beslotenheid van het hart bleef. In de kerk zongen de gereformeerden vooral psalmen. De enorme trouwheid met de psalmen was kenmerkend voor de gereformeerde vroomheid. Een vroomheid van een speciale soort, niet dweperig of zwevend en ook niet individualistisch. In de psalmen stond immers God centraal, met zijn oordeel en genade over Israël. Met dat bijbelse volk Israël identificeerden de gereformeerden zich, in voorspoed en in onderdrukking. Hoge woorden van Godsvertrouwen en verzuchtingen van diepe wanhoop, woorden die ze zelf niet zouden durven spreken, kregen ze via de psalmen aangereikt. Prachtige en trefzekere typering van mevrouw Amelink!

Teloorgang

Aan het eind van de twintigste eeuw worden nog slechts splinters van het gereformeerde erfgoed gekoesterd. De intensieve omgang met het Woord behoort tot het verleden. De regelmatige kerkgang, het 'opgaan onder het Woord', vormde de mensen en bracht ze onder geestelijk beslag van de Schrift. Zij lieten zich erdoor aanspreken omdat ze

ervan overtuigd waren dat het Woord echt waar was. 'Men leefde niet alleen dichtbij het Woord, men geloofde het ook. Daar ging een onvoorstelbare kracht van uit, Kracht om in het dagelijkse leven zijn mannetje te staan en kracht om in tijden van groot verdriet niet ten ondt te gaan.' Maar sinds de jaren vijftig is de betekenis van het woord afgenomen. We leven nu in een beeldcultuur. En ook de toegenomen welvaart speelde een rol: vandaag kun je je vrije tijd op veel andere manieren besteden dan door het lezen van boek en blad. De betekenis van de Bijbel nam echter vooral af sinds de theologie meer aandacht ging vragen voor de menselijke factor in het Woord. De bijbel werd een boek van menselijke ervaringen met God en dat betekende dat Woord en Waarheid niet zomaar samenvielen. Daardoor viel voor velen de waarheid in stukken uiteen en voor anderen brokkelden er stukjes af. Geleidelijk moesten de gereformeerden vaststellen, dat wat ze voor **de** waarheid hadden gehouden, voor meerdere uitleg vatbaar was. Voor menig een is het een zoeken en tasten geworden. Valt de éne waarheid eigenlijk **wel** te kennen? Of is het allemaal nep?

Wat in elk geval voorgoed veranderd is, is de plaats die de Bijbel inneemt in het leven van alledag. De bijbelkennis is geweldig teruggelopen en dat lijkt niet anders te zullen worden. Ook de plek die de psalmen innamen in de geloofsbeleving, komt zo te zien niet weer terug. Hoe lang zullen de gereformeerden nog als gereformeerden te herkennen zijn! Met die vraag eindigt Agnes Amelink haar boek. Een verdrietige vraag voor ieder die zich verwant en eens-geestes voelt met het gereformeerde geloof en iven dat zij zo involend heeft getkend.

Vervreemding

Een heel ander gevoel krijg je bij het lezen van *De Gereformeerde Kerken in Nederland* dat drs **H.C. Endedijk** schreef voor de serie Wegwijs. Dit boekje, verschenen in 2002, geeft zeer beknopt weer wat **hij** al bood in zijn twee delen onder dezelfde titel die in 1990 en 1992 uitkwamen, al gaat dit wel verder dan het jaar 1975. Ds Endedijk legt de nadruk op de laatste tijd en laat zien wat er vandaag in de synodaal GKN aan de orde is. Ook hij spreekt van een omslag in de jongste tijd, maar voelt zich daar wel goed bij. Dat de Afgescheidenen bleven ijveren voor een kerk die gebonden was aan de belijdenis der vaders brengt hem tot de kritische opmerking: 'Dat strookte niet met het door velen gedeelde gevoel dat die belijdenis amper toegang bood voor nieuwere theologische inzichten, die zich ontwikkelden met het voortschrijden van de tijd'. Hij heeft sympathie voor het rapport 'God met ons', waarmee zijn synode in 1979 afscheid nam van de gereformeerde Schriftbeschouwing - en waarmee dynamiet is gelegd onder gereformeerd geloof en gereformeerd ethisch handelen. Al met al zijn ds Endedijk en ons gereformeerde voorgelacht bepaald niet eensgeestes, maar kun je een sterke vervreemding constateren. Dat blijkt ook uit zijn beschrijving van de beweging der jongeren in de jaren twintig en de synode van Leeuwarden die platgetreden paden bewandelde, oude stellingen innam, een pessimistische taxatie van de cultuur had en de antithese met de wereld verscherpte, zoals Endedijk het formuleert. En ook in zijn beschrijving van de laatste vijftig jaar wordt zijn persoonlijke keus duidelijk.

1945-1960: wankel restauratie

In de ontwikkelingen binnen de NHK na de Tweede Wereldoorlog kunnen we drie fasen onderscheiden, zoals we de vorige keer zagen. Ook de geschiedenis van de synodaal GKN kunnen we in drie perioden verdelen, al is de eerste niet op dezelfde wijze te typen.

De NHK maakte tussen 1945 en 1965 een periode **van** vernieuwing door. Ze wendde zich tot de wereld met de bedoeling haar te kerstenen. Voor de GKN waren de eerste jaren **na** de Vrijmaking geen tijd van vernieuwing, maar eerder van wederopbouw en restauratie. In het midden van de twintigste eeuw waren de GKN niet **veel** anders dan aan het eind van de negentiende. De gereformeerden bleven kiezen voor een antithese in politiek en maatschappelijk opzicht, anders dan de hervormden die door solidariteit en doorbraak werden geboeid. Naar de hervormde wending naar de wereld werd met jaloezie gekeken door Thijs Booy en A. Bouman, die met hun '*Gereformeerden, waarheen?*' opriepen tot een ingrijpende koerswending. Aanvankelijk kregen zij veel tegenas, maar geleidelijk aan gingen jongere theologen zich welbewust ruimer oriënteren en inspelen op de nieuwe tijd. Met name Berkouwer brak de confessionele geslotenheid van de GKN open. Hij ging positiever denken over Barth, kreeg een beter begrip voor Rome en ging theologiseren in de ruimte van de oecumene, zoals Endedijk zegt.

Intussen was er sprake van confessionele onverschilligheid en toenemende vervlakking in de kerken. Naar aanleiding van veel klachten over geestelijke ingezonkenheid, slaphed en gebrek aan kerkelijk besef werd een onderzoek gedaan naar de stand

van het geestelijk leven. Het resultaat was het *'verschralings-rapport'*, dat bepaald niet positief was over het persoonlijke bijbel-lezen en bidden, over prediking en huisbezoek. Ten diepste stond de geloofszekerheid onder druk, constateerde een synode. Agnes Amelink schrijft, dat het na 1945 nooit meer geworden is wat het was. 'Achteraf bekeken kun je zeggen, dat de gereformeerde zuil na de oorlog functioneerde zoals iemand die **zich** nu **een** ernstig ongeluk opricht en dan nog even groggy verder wandelt voor hij definitief in elkaar zakt.' Terwijl het in het gereformeerde huis ogenschijnlijk allemaal voor elkaar **was**, knaagde de boktor aan het gebinte. Die boktor heette welvaart. Er lonkte een nieuwe tijd en die bracht een geweldige omslag.

1960-1990: totale metamorfose

Endelijk ziet het jaar 1960 als beginpunt van diepingrijpende veranderingsprocessen binnen de GKN. Men ging anders aankijken tegen het gezag van de Bijbel. Er kwam een lossere hand aan de belijdenisgeschriften. De gereformeerde zede onderging een onherkenbare metamorfose. Gereformeerden begonnen over de muren heen te kijken, zowel kerkelijk als breder. Oecumene en wereldverbetering kwamen in het vizier. Het was een wending *'van het hemelse heil naar de aardse gerechtigheid'*. De samenleving raakte in een stroomversnelling en ook kerk en theologie raakten op drift. Moderne theologie zocht een heroriëntatie en streefde naar een vertolking en herformulering van het evangelie die paste bij de nieuwe tijd en omstandigheden. Net als in de NHK werd de aandacht voor de praktische vertaling van het evangelie op het sociale en poli-

tieke vlak belangrijker dan de zuivere leer van de kerk. Daarom gingen ook de GKN regering en parlement manen over de kernbewapening en nam de synode in 1984 een kruisrakettenbesluit. Ze spraken zich uit tegen rassendiscriminatie en stelden zich op achter het African National Congress ANC in zijn (gewelddadige) worsteling om bevrijding. Hoewel veel kerkliden daartegen protesteerden, leidde dit ook tot een *ingrijpende verandering in het geloofsleven van velen*. Er groeide afstand van de kerk en 'van een binding aan alles wat hun vaders ooit met opoffering van veel dal hun dierbaar was, in hun confessie hadden beleden en in de gereformeerde zede beleefd.' Ook **als** men zich nog wel verbonden voelde met het verleden, ping men toch tastend op zoek naar nieuwe wegen. Allerlei vanzelfsprekendheden verloren hun overtuigingskracht. Rij velen leefde 'het onbestemd gevoel dat het verleden failliet was en historie en traditie geen wezenlijke waarden meer vertegenwoordigden.' Al met al sleet de vertrouwde gereformeerde spiritualiteit uit, deels door factoren van buitenaf, maar ook van binnenuit: door een tekort aan persoonlijke beleving van het heil in Christus, een verschaald gebedsleven en een formele omgang met de Schrift.

Ook Agnes Amelink ziet omwentelingen, die zich aanvankelijk sluipenderwijs voltrokken, in de jaren zestig in een stroomversnelling terechtkomen. De gereformeerde zede kwam onder druk te staan. In allerlei boeken kwamen kritiek en frustraties naar boven van mensen die welbewust afscheid genomen hadden van het verleden en hun gereformeerde achtergrond die niet alleen bekrompen, maar ook neerdrukkend en ziekmakend

zou zijn geweest. Maar ook wie niet omzag in wrok, raakte los van vroeger. Het besef van afhankelijkheid van God verschrompelde. Het 'benauwde verkiezingsgeloof' verdween geruisloos. Angst voor God en zijn oordeel was er niet meer. Met de belijdenis van de voorzienigheid kon de moderne mens niet meer uit de voeten. Mensen gingen God van dichtbij beleven, meer als een fijne vriend en vader, die hen ziet, volgt, niet loslaat, begrijpt, verder wil helpen en vergeving schenkt. De God die zij hun kinderen voorhouden is een 'veel blijere' God dan die van hun jeugd. Niet weinigen raakten innerlijk vervreemd van het traditionele geloof en braken met de kerk. Vanaf 1974 verloren de GKN meer dan 200.000 leden.

De wortel van deze ontstellende ontwikkeling die de kerken in een kwart eeuw onherkenbaar veranderde en verwoestend was voor het geloofsleven, ligt in de andere visie op en de andere houding tegenover de Bijbel. Voor de praktijk van het leven heeft de Bijbel daardoor minder betekenis voor de opvattingen die de mensen hebben en voor de inrichting van hun leven. De Bijbel, schrijft Agnes Amelink, werd steeds meer gezien als een boek waarin verslag wordt gedaan van menselijke ervaringen met God. Die andere opvatting kwam tot uiting in het rapport 'God met ons' van 1979. De Bijbel krijgt pas zijn betekenis door het geloof van mensen. Hij geeft geen objectieve informatie. De openbaring van God kan alleen via het geloof worden gekend en begrepen. 'Zo veranderde de aard van het gezag van de bijbel; het werd subjectief. Dingen zijn niet zo omdat de bijbel liet nu eenmaal zegt, de bijbel heeft gezag voor wie erkent dat de bijbel de boodschap van

het heil bevat. Die subjectiviteit maakt ruimte voor een veel vrijere omgang met het Woord.' Dat betekende dat er geen sprake van is dat de bijbel objectieve en altijd geldende waarheden bevat voor leer en leven. De waarheid moet elke keer opnieuw gevonden worden. De doorsnee gereformeerde heeft deze consequenties nauwelijks gevat, maar wordt daarmee met het voortschrijden van de tijd steeds schrijnender geconfronteerd.

In de lijn van deze andere Schriftschouwing ligt een andere wissel die genomen werd: de binding aan de gereformeerde belijdenis. Steeds minder sloot de geloofsbeleving aan bij de inhoud van de confessies. Het ondertekeningformulier onderging periodiek aanpassingen. Was er aanvankelijk nog sprake van een 'dynamische binding', vandaag biedt het ruimte voor het plurale denken dat in de kerken bijna een wettige plaats heeft gekregen (zoals Endedijk zegt), wat wel wordt gezien als een koerswending in de richting van de vrijzinnigheid.

1990 tot nu: identiteitscrisis

In de jaren negentig, schrijft Amelink, kwamen de kerken in een rustiger vaarwater. Na de strijd voor de vrede kwam het milieubehoud nog een poosje hoog op de agenda, maar men ging daar minder heftig mee om. De aandacht verschoof naar binnenkerkelijke aangelegenheden, vooral naar het Samen op weg-proces. De gereformeerden kregen daar steeds meer animo voor, maar bij de hervormden groeiden reserves. De Gereformeerde Rond is beducht voor de vrijzinnigheid en de leervrijheid in de GKN. Het moderamen van de GKN probeerde hen te overtuigen van de juistheid van een plurale kerk. De Geest is niet te vatten in tijdgehouden formule-

ringen van de kerk. De vraag is of wij onszelf ter discussie durven en willen stellen en ons niet bij voorbaat terugtrekken op de veilige stelling van eigen waarheid. In diverse jaaroverzichten wordt het goede recht daarvan ook nadrukkelijk betoogd. Concreet betekent dit dat een synode geen uitspraak wil doen over een bezwaarschrift tegen Kuitert, maar wel de gemeenten aanspoort zich op te stellen tegen discriminatie.

Intussen gaat de binnenkerkelijke secularisatie door. In het hart van menigeen voltrekt zich een proces van vervreemding. De maatschappelijke betrokkenheid blijft nog steeds groot. Maar de verborgen omgang eb't weg. Waar de bijbel zijn betekenis verliest en de psalmen de geloofsbeleving niet meer stemmen, dreigt in het binnenste van de mens een angstwekkend vacuum te ontstaan. Als er getoed wordt, gaat het over de vraag of onze woorden nog wel inhoud hebben en wat het allemaal nog voorstelt. Aan het etiket 'gereformeerd' is niemand gehecht. De GKN lijden aan een 'verkleuringsproces', zegt Endedijk, wat ons brengt tot de intrigerende vraag: wat is de toekomst van deze kerken? We kunnen alleen maar instemmen met de woorden van de secretaris van de Gereformeerde Bond, drs P.J. Vergunst: Voor de identiteitscrisis die de GKN doormaken, is slechts één remedie: 'samen terug naar de bron, de gehoorzaamheid aan de Schrift als de openbaring van de levende God. Daar ligt de sprekegregel voor de kerk en het richtsnoer voor ons persoonlijk leven. Vandaaruit kunnen we antwoord geven op de vragen die onze tijd stelt.'

Drs G.J. van Middelkoop is eindredacteur van dit blad

N.a.v. Agnes Amelink, De Gereformeerden, Bert Bakker Amsterdam, 2002 (4) en Drs H.C. Endedijk, De Gereformeerde Kerken in Nederland, Kok Kampen, 2002

uit de kerken

Monster - wijziging scribaat: C.J. Baan, I-Ierenstraat 56, 2681 BH Monster, tel. 0174 21 35 65

Classis Drachten - wijziging secretariaat Particuliere Synode Fryslân: H. Smit, Oudcweg 100, 4201 EP Drachten, tel. 0522 - 513961, e-mail: hens.smit@12move.nl

Spakenburg-Zuid - Wijziging emailadres scribaat: scriba.gkv.spakenburgzuid@xs4all.nl

Beroepbaar

Kandidaten:
E.J. Meijer, Andoorn 99, 8265 KK Kampen, 038-3323909, e-mail: ejmeijer@wxs.nl,
H.J. Boersma, Esdoornloof 137, 8266 GE Kampen, tel. 038-3330281, e-mail: hj_boersma@solcon.nl

Predikanten:
H. Bos, Schumannlaan 6, 7522 KE Enschede. 053-4355547.
R.J. Blok. 06-11118124
J. de Wolf, Mignonpad 22, 3816 ET Amersfoort, 033-4728793
P.F. Lameris, Westerstraat 300, 7522 DK Enschede. 053-4360112

1.1 Nicuwc opgaven en wijzigingen:
H.Prins, tel. 0546-X70843

EEN GETUIGENDE GEMEENTE OVER DE MACHT VAN CHRISTUS

C.J. Harryvan

*Laat mij zijn een instrument,
Heer in uw hand
En gebruik mij waar Gij wilt, dat
ik U dienen zal.
Geef mij een open hart, dat 't stil-
ste schreien hoort
En laat mij helpen, waar 't leven
zo zwaar schijnt te zijn.
Laat mij steeds wijzen, Heer, naar
uw genadetroon.
Hulp, troost en plaats is daar,
bereid door uwe Zoon.*

E&R lied 323,1 R.de Jong

Als Pim Fortuyn nog geleefd had, was hij dan de minister-president geworden? Wad hij die taak moeten bekleden die nu onze nieuwe premier Balkenende zal hopen uit te voeren? Was de bestuurscrisis binnen de LPF anders verlopen als hun leider naar wie de lijst genoemd was, nog geleefd had? Maar ieder weet, hij komt niet terug. Het enige wat je nog rest, is bezig zijn "in de geest van Pim", zoals zij denken dat hij het had gewild. Niemand houdt er ook maar enige rekening mee, dat Pim nog ooit een verklaring zal kunnen voorlezen. Hij is immers gestorven....

Schok

Jezus had er zelf al over gesproken. En toch kon geen mens zonder de hulp van de engelen op die gedachte komen! Hij leeft! En Hij wil zijn leerlingen zien! Ga het ze vertellen!

Hij ontvangt hen op de berg in Galilea. Sommigen knielen neer in aanbidding. Anderen twijfelen (nog) in verdooving. Wat een

schok. Dat kost tijd. En veel energie om dat te verwerken. Het vraagt om geloof, dat je ogen je toch echt niet bedriegen.

Verklaring

Dit is de verklaring, die Matteus noteert:

Gegeven is Mij alle bevoegdheid in hemel en op aarde
Maak leerlingen, heengaande,
onder alle mogelijke volkeren,
ten dopend, hen lerend te onderhouden wat Ik jullie opgedragen heb.

En denk erom. Ik ben met jullie alle dagen tot aan de voleinding van de eeuwen. Mat 28, 18-20.

Een verklaring waarin het woord 'alle' opvalt. Volgelingen van Jezus moeten vooral weten, wie hun Heer is. Juist wie liet denkt te weten, moet vervolgonderwijs krijgen! Lopen welgetrainde gereformeerde christenen hier niet het meest risico? Die alles al (menen te) weten? Die bv. ook weten, dat het toch nooit lukt. Zouden zij de bijbel lezen, dan zouden ze hun vooroordeel moeten bijstellen.

Altijd opnieuw treft de doorzetters-mentaliteit bij echte volgelingen van Jezus. Ze gaan er voor en ze gaan door. Waarom? Jezus! Icf! Hij wil de wereld terugveroveren op Satan. En gebruikt daarvoor mensen! Zijn Geest geeft hen rugdekking! Ze spreken het Woord van God met alle vrijmoedigheid, met kracht en met gevoel voor de omstandigheden.

Vrijmoedigheid: ik heb niets te verliezen. Ik schaam me niet voor Jezus en al evenmin voor zijn geweldige boodschap. Nee, ik bewonder Hem voor een boodschap die zo diep gaat, zo breed is, zo wijs is, dat ik mijn eigen leven lang al tijd nodig heb om volgeling te leren worden. Maar dat hou ik niet voor mezelf, ik gun anderen ook graag die discipelschapstraining.

Kracht: ga een gesprek aan en je krijgt de woorden. En anders volgende keer beter. Al die kansen die ik krijg elke dag om te vertellen over Jezus, die leeft en die regeert en die nieuwe volgelingen zoekt. Op de camping. Tijdens de workout op de fitness. Tijdens een lift, wanneer je zomaar een uur bij iemand in de auto zit. In de trein.

Wanneer wij iets over Jezus vertellen, kan dat het eerste zaadje zijn dat God zaait in iemands hart. Een piepklein korreltje groeit uit tot de mosterdboom.

Fijngevoeligheid voor de situatie, voor de omstandigheden. 'U moet weten welk woord bij welke situatie past. Nooit zoutloos, flauw, maar altijd goed gekruid, passend bij het moment'. (Col 4, 5.6) Soms is het beter te wachten tot een andere sfeer zich aandient. Altijd mag je bidden, dat je in elk geval door je dienende houding zult mogen verkondigen: Jezus leeft. Hij is Koning. Halleluja.

Ds. C.J. Harryvan is predikant van de Gereformeerde Kerk te Lelystad

...ALS IK U AANSCHOUW.....

O.W.Bouwsma

Vinger in de tijd

In het landschap staan de kerk-torens als vingers die naar de hemel wijzen. Soms denk je: jaja, onze God is niet te zien. Zon het daarom zijn dat zoveel kerkgebouwen van vroeger hun eigen toren hadden, priemend de skyline doorbrekend? Om toch iets van Zijn aanwezigheid te laten weten op aarde en weg te wijzen van het hier en nu naar het daar-hoven en straks? Kerktorens: tekens van **hoop** en toekomst.

Ik heb wat met kerken

eerlijk biecht ik het maar op: in mijn vakanties ben ik soms wat eigenaardig. Tenminste in de ogen van mijn gezin: hij moet wees zo nodig. Ik ga namelijk eigenlijk zo goed als elke kerk binnen in **het** buitenland. Dat lukt je in Nederland niet of alleen maar legen betaling. Maar meestal gaan we toch met z'n allen naar binnen. Zitten kijken. Rondlopend kijken. Luisteren naar de stilte voor zolang het duurt. Even schuilen voor de warmte, want het **is** er meestal opbeurend koel. Schemerachtig ook. Ik heb de neiging zachtjes te **gaan** zingen: Miserere mei, Deus... of Create in me a new heart... maar dat vind niet iedereen zo leuk. En toch...

Ik heb wat met kerken. Met grote kathedralen en met kleine weggeschoven bouwsels van een onduidelijke signatuur. Verstopt achter huizen. Begroeid met klimop soms. Stevige stenen. Een trap en natuurlijk die toren. Het plein.

Wat is het?

Wat het is? Ik kan liet niet zo

goed onder woorden brengen. Ik heb het vast thuis geleerd. Niet dat we toen zo vaak naar **het** buitenland gingen met vakantie, maar als we er waren, dan waren de kerken es nok. Op de een of andere manier heeft me dat altijd getrokken, die buitenkant van kerkgebouwen. **De** stevigte van de toren en de oude stenen. De waterspuwers **soms** in het hun vaak grijnzende koppen: duvels en spoken; het water droop hen uit de bekken. Boeiend.

En meer, veel meer nog de binnenkant. Want daar **was** wat te zien in vergelijking met het kerkgebouw waar je zelf elke zondag **zat**. Het oude was er. De kleuren, de geuren van eeuwen geleden. Het oude van vroeger, van eeuwen geleden. De preekstoel in de hoek. Uitgesneden **uit** hout. Zo schitterend in pietepouterigheid soms. Oude stoelen en knielbanken (die ik soms zo mis in onze kerken). Schilderijen van dode weldoeners. Glas in **lood** ramen. Koepels. Het monumentale altaar. Pilaren van marmer of als marmer geverfd. En rondom vaak de veertien staties, de lijdensweg van Jezus uitbeeldend. Je hebt er het kruis waar Hij aan **hing** te bloeden, zijn lendendoek om. Doornenkroon. De wond in zijn zijkant. Zijn hoofd geknakt onder het bordje INRI.

Je ziet es de beelden van Maria, begenadigd onder de vrouwen. Bekroond en wel en met liet kindje in haar armen. Nogal eens in blauw gekleed. Hemelshlauw. De lichtjes branden voor haar en onder haar... Meeflakkerciid met de wind die binnenkomt als de deuren opengaan. Bidt voor ons. Je schudt je gerefomceerde

hoofd van binnen. Daar hebben we niet veel mee. Maar Jezus aan het kruis...!

Devotie

Dat is het woord, waar ik naar zocht: devotie. Op de een of andere manier raken ze me, die 'stominc' heelden, tenminste sommige daarvan. Er spreekt een eigen taal, van verdriet van eeuwen her. Van toewijding en van aanbidding. Adoratie. zo je wilt. Zo stom zijn ze nu ook weer niet. En ik wordt weer gepakt: ik ga zitten en even laat ik mijn gedachten gaan.

Er is een gedicht, ik meen van Titus Brandsma, een rooms priester. Hij heeft vast voor een Christusbeeld gestaan, of een crucifix toen hij het volgende schreef:

"O Jezus, als ik U aanschouw dan weet ik dat ik van U houd en dat ook U, Heer, **mij** bemint, nog wel als een bijzond're vrind. Al kost mij dal meer lijdensmoed ook alle lijden is mij goed. dat ik zo op U gelijk en dat de weg is naar **uw** Rijk"

En daar kom ik niet meer van los. Van dat gedicht en dal gezicht. **Op** mijn studeerkamer heb ik al jaren, van ver voordat ik ging studeren, zo'n doornengekroond hoofd van Jezus staan of hangen. Van geel zandsteen. Een beetje vuil. De uitdrukking ervan wist ik nooit zo te plaatsen, tot ik dat gedicht van Brandsma las en uit mijn hoofd moest leren... O, Jezus.. als ik U aanschouw... Ik ben Kamphuis sr. er dankbaar voor dat hij dal

opnam in een van zijn boekjes (die ik ooit uitleende en nog niet terug heb...). Het ging over vroomheid. Over eusebeia en asebeia. Dat weet ik nog uit zijn "Godsvrucht, een kracht"! Want vanaf toen bleef het in mijn hart en hoofd en bij elke gelegenheid dat ik zo'n kerk betreed - want dat doe je bij zulke kerken, die betreed je - heb ik het weer. Dat gevoel van wijding, devotie. Stille en aandacht gevraagd: het wordt zomaar gegeven. Wie zal daar nu slaan te schreeuwen?

Miserere mei

Ik heb wat met kerken snap je? Dwars door alle verschil, wat ook zo duidelijk is, is er ook eenzelfde diepe beleving op de een of andere manier. Het wordt opgeroepen door de entourage.

Ja, de sfeer ook. En zo'n heeld. Ik kom er niet van los. Van het lijden en het sterven niet. Van Jezus Christus niet. Van mijn eigen geloof niet in God, in Jezus Gods Zoon: gebroken en bebloed. Geknakt. Mijn schuld en zonden. "Verberg uw aangezicht van mijn kwaad..." psalm 51.

En dan ga je naar buiten, de hete zon weer in. Straks weer een pilsje, of een ijsje op een terrasje. Winkeltje in en winkeltje uit. Je leeft in het licht. Want vanuit het schemerdonker van zijn sterven en dood is er dat licht van zijn opstanding. O, Jezus... als ik U aanschouw... daar in die kerk. In mijn gedachten. En straks in het licht van het nieuwe begin....

Jezus de Dode, Jezus de Levende.

Geef dat ik bij uw komst onstrafelijk moge wezen.....

Miserere mei, Deus.

Kurie eleison.

Gratia plena.

Amen.

Ds. O.W. Bouwsma is predikant van de Gereformeerde Kerk te Gouda

G.J. van Middelkoop

meeglezen

Aanknopingspunten voor het evangelie

Hoe kunnen we mensen in onze cultuur bereiken met het evangelie?

Alistar McGrath vindt, dat je niet zozeer moet laten zien dat liet geloof redelijk is, maar dat het betekenis heeft. relevant is. CVKoers van mei sprak met hem.

"Apologetiek moet, in deze tijd en context, dus in de eerste plaats duidelijk maken wat het christelijke geloof werkelijk is. Vervolgens moeten we laten zien wat de meerwaarde van dit geloof is. Dat is ten diepste een veranderd leven.

Dan gaat het dus niet primair om het verdedigen van het geloof op basis van verstandelijke argumenten. Dat is achterhaald. Die manier van apologetiek is geworteld in een wereld die stervende is. Een wereld waarin de waarheidsaanspraken van het christendom getest werden door het verstand. Ik denk dat we onze agenda's niet moeten laten bepalen door mensen die kritiek hebben op het christendom, maar zelf initiatief moeten nemen om de relevante en aantrekkelijkheid van het christendom te laten zien. En een van de mooiste dingen aan het christelijk geloof is dat we het niet aantrekkelijk hoeven te maken - dat is het al!"

(...)

Christelijk geloof en theologie hebben de neiging zich aan te passen aan de heersende cultuur, waar schuwt Van de Beek. Past uw 'apologetiek van de aanknopingspunten' zich niet te veel aan?

"Volgens Van de Beek moet apologetiek vooral de zwakheden in niet-christelijke denkbeelden laten zien. Hij heeft daar een goed punt, maar het is voor mij niet het hele plaatje. Je kunt het ook vanuit het positieve

benaderen: es zijn ook aanknopingspunten. Mensen hebben bijvoorbeeld nog steeds existentiële moeite met iets al hun eigen sterfelijkheid. Dat het leven ophoudt, blijft iets waar mensen niet aan willen. Kijk maar naar de media. Kijk naar de wetenschap. Er is enorm veel aandacht voor de vraag: wat gebeurt er na dit leven?

Of denk aan het menselijke verlangen naar iets dat werkelijk kan bevredigen. Mensen ervaren vaak een grote leegte, die ze op allerlei manieren proberen te vullen. Christenen weten dat de Enige Die menselijke verlangens werkelijk kan vervullen, God zelf is. Alles wat mensen voor God in de plaats stellen, zorgt niet voor bevrediging. Het zoeken naar iets dat daadwerkelijk

» blijvend geluk geeft, is een aanknopingspunt voor het christendom.

Apologetiek moet heel dicht bij de cultuur staan en niet alleen kijken naar haar zwakheden, maar ook naar haar doelen en verborgen verlangens. Het Evangelie kan worden verspreid door aan te sluiten bij deze verlangens"

Vertaalslag

Hoe kan de aantrekkelijkheid van het christelijk geloof worden uitgelegd in een postmoderne cultuur? Hoe doe je dat - aansluiten bij verlangens van niet-gelovigen?

Om te beginnen, is het volgens McGrath belangrijk om het geloof te vertalen. "Er is een groeiende noodzaak voor ons christenen om na te denken hoe we mensen in onze cultuur kunnen bereiken.

Mensen die de christelijke taal niet spreken en de terminologie niet begrijpen. De vraag is hoe we dan toch duidelijk kunnen maken dat er iets is waarvan ze moeten horen en waarop ze moeten antwoorden. Daarbij is het fundamenteel dat we de identiteit van ons publiek begrijpen. Het betekent dat we de taal van ons publiek moeten leren spreken. Woorden als genade en verlossing gebruiken we makkelijk, maar we moeten uitleggen wat ze betekenen en wat ze bieden aan een in een toenemende mate onkerkelijke cultuur".

MAG JE VOLGENS DE BIJBEL ALLEEN GELOVIGEN DOPEN? (1)

Johannes Frey

achtergronden

De evangelisch-lutherse volkskerk in Duitsland zich in een crisis bevindt, staaf buiten kijf. Over hoe dat komt, verschilt men van mening. Velen beschouwen de ruime dooppraktijk als de diepste oorzaak: de kerk doopt kinderen van mensen die wel prijs stellen op de ceremonie van de doop, maar zelf niet of nauwelijks meer gelovig genoemd kunnen worden. Hier ben ik het zonder meer mee eens.

Maar betekent dit nu ook dat de fout zit in het dopen van baby's? Men stelt, dat de kerk zich daarmee verwijderd heeft van het nieuwtestamentische uitgangspunt. Als remedie wordt dan aanbevolen de terugkeer naar de 'geloofsdoopt'. De eigenlijke bijbelse doop zou zijn, dat je uitsluitend volwassenen doopt die belijdenis van hun geloof hebben afgelegd.

hun was opgedragen: ze hebben mensen gedoopt en die doorgegeven wat Jezus tegen hen had gezegd. De volgorde waarin dat gebeurde was heel vanzelfsprekend: alleen degene, die van Jezus gehoord had en in Hem geloofde, liet zich ook dopen. De kwestie werd dus allereerst praktisch en niet theologisch beslist.

Maar wat moest er gebeuren als de mensen die tot geloof gekomen waren en gedoopt waren, kleine kinderen hadden of kregen? Werden die kinderen tegelijk met de ouders gedoopt of niet? In het Nieuwe Testament vinden wij daarover geen duidelijke uitspraken. Om conclusies te kunnen trekken hebben we meer informatie nodig. Wat hebben we verder voor gegevens?

De joodse proselitendoop

Allereerst kunnen we wijzen op de joodse proselitendoop. Het jodendom was indertijd een missionaire godsdienst. Als mensen overgingen tot het jodendom, beloofden ze zich te zullen houden aan de wet. Vervolgens werden ze gedoopt. Mannen moesten bovendien de besnijdenis ondergaan, al werd hiervoor in de nieuwtestamentische tijd vaak ontheffing verleend. Baby's en Jonge kinderen werden tegelijk met hun ouders gedoopt. De kinderdoop was toen dus een gangbare praktijk in het jodendom. Het lag voor de hand dat men op dezelfde manier handelde als ouders van kleine kinderen tot het christendom overgingen.

Hiertegen kunnen echter aanzienlijke bezwaren ingebracht worden. Ik wil er vier vragen bij stellen, twee historische en twee theologische:

Komt in het Nieuwe Testament werkelijk uitsluitend de doop voor van mensen die eerst belijdenis van hun geloof hadden afgelegd?

Biedt de toepassing van de 'geloofsdoopt' een kerk effectieve bescherming tegen geestelijk verval?

Pleiten de nieuwtestamentische gegevens ondubbelzinnig voor geloofsbelijdenis vóór de doop? Is de 'geloofsdoopt' echt een duidelijker teken bij de boodschap van de doop dan de kinderdoop?

In dit artikel behandelen we de twee historische vragen. In een

tweede en laatste artikel de twee theologische vragen.

I Komt in het Nieuwe Testament werkelijk uitsluitend de 'geloofsdoopt' voor?

Aan de basis van elke christelijke doopbediening staat het zendingsbevel van Jezus: 'Gaat dan heen, maakt al de volken tot mijn discipelen...' (Matt.28:20). Als mensen tot leerlingen van Jezus worden gemaakt horen daar volgens de opdracht van de Heer twee dingen bij:

- 'Doopt hen in de naam van de Vader en van de Zoon en van de Heilige Geest'
- 'Leert hen onderhouden al wat Ik u bevolen heb.'

De apostelen hebben gedaan wat

gen. tenzij er een bijzondere reden was om hiervan af te wijken. Nu vinden we nergens in het Nieuwe Testament dat de apostelen zich afzetten tegen de joodse dooppraktijk. Daarmee is weliswaar niet bewezen dat zij kleine kinderen gedoopt hebben, het is wel waarschijnlijk.

Huisdoop

In dezelfde richting wijzen de teksten waarin gesproken wordt over de doop van een heel 'huis'. De purperverkoopster Lydia werd gedoopt 'en haar huis' (Hand.16:15). De gevangenbewaarder van Filippi liet 'zichzelf en al de zijnen' dopen (Hand.16:33). In 1 Korintiërs 1:16 schrijft Paulus letterlijk, dat hij 'het huis van Stefanus' gedoopt heeft. 'Huis' betekent in het toenmalige spraakgebruik de hele familie met rille thuiswonende Familieleden, inclusief alle slaven met hun kinderen. **Het** is wel heel onwaarschijnlijk dat er in al deze huizen geen enkel klein kind gewoond zou hebben.

Polycarpus van Smyrna

In zijn jonge jaren heeft Polycarpus van Smyrna nog aan de voeten van de apostel Johannes gezeten. Hij belijdt voor zijn dood op de brandstapel dat hij op **dat** moment zijn **Heer** Jezus Christus 86 jaar gediend heeft. Als hij rekent vanaf het tijdstip dat hij tot bewust geloof gekomen is moet hij meer dan honderd **jaar** oud geweest zijn toen hij de marteldood stierf. **Hij** zal hier dus verwijzen naar zijn doop die hij als klein kind heeft ontvangen – in de apostolische periode. Hij zou door de apostel Johannes zelf gedoopt kunnen zijn, in elk geval door iemand uit diens omgeving en met diens instemming.

De kerk in de eerste eeuwen

Uit de eerste eeuwen van de kerkgeschiedenis weten we niets van onenigheid over de invoering van de kinderdoop. We weten echter, dat deze vóór het jaar 200 gebruikelijk was. Want Tertullianus van Carthago (ca.150-220) lieft de kinderdoop wel fel bestreden, maar niet mei het argument dat het dopen van kinderen een ten onrechte ingevoerde nieuwigheid was of dat het geen juiste manier van dopen was. Nee, zijn redenering was dat kinderen nog onschuldig waren en daarom niet gedoopt *hoefden* te worden.

En Origenes (185-254), een jongere tijdgenoot van Tertullianus, deelt mee dat de doop van baby's teruggaat op de tijd **van** de apostelen. *Dus, of* de kinderdoop is van het begin af aan als vanzelfsprekend toegepast (cris dal is na hei bovenstaande **wel** hel meest waarschijnlijk); *of* (als **dat** niet het geval mocht zijn) de invoering van de kinderdoop **moet** zonder protest door de gehele christenheid geaccepteerd **zijn**.

Het laatste zou echter nog niets bewijzen, **want** we weten dat de kerk al vroeg ten prooi viel aan een vervalsing van hei evangelie. Het evangelie werd omgevormd **tot** een nieuwe **wel**. Het Nieuwe Testament, vooral de brieven aan de Galaten en de Korintiërs, maken ons duidelijk hoe vatbaar de eerste christenen al geweest zijn voor onbijbelse leer. Onze verkenning in de geschiedenis van de eerste christenen levert ons niet meer op dan de weliswaar zeer **hoge** waarschijnlijkheid, dat de apostelen kleine kinderen liebben gedoopt, en de onmogelijkheid het tegendeel te bewijzen. Maar met de verwijzing naar de Galaten en Korin-

tiërs zijn we al bij de tweede vraag beland.

II Beschermt de 'geloofsdoop' een kerk effectief tegen geestelijk verval?

Los van Christus (Gal.5:4)

'Gij zijt los van Christus, als gij door de wet perrechtigheid verwacht; huiten de genade staat gij.' Paulus schrijft dit aan mensen, die op hun persoonlijke geloofsbelijdenis gedoopt waren. En deze gemeenten zijn sindsdien volledig weggevaagd van de kaart van de kerk van Jezus Christus. Het motief van de apostolische kritiek (uiteindelijk ook de reden van de ondergang van deze gemeenten) wordt in Galaten 3:3 genoemd: 'Gij zijt begonnen met de Geest, eindigt **gij** nu met het vlees?'. Dit 'met het vlees' betekent: in vertrouwen **op** uzelf - al is het maar voor een klein gedeelte. Men wordt of helemaal en uitsluitend door Christus gerechtvaardigd, of helemaal niet. Galaten 5:3: 'nogmaals betuig ik aan ieder, die zich laat besnijden, dat hij verplicht is de gehele wet na te komen.'

De voorstanders van de 'geloofsdoop' dienen zich terdege af te vragen of achter de nadruk op de volgorde van *eerst* geloof en dan doop, en achter de bewering dat een doop zonder voorafgaand geloof van de dopeling helemaal geen doop is, niet de volgende rekensom schuil gaat: 99 procent van mijn verlossing heeft Christus aan het kruis volbracht en 1 procent moet ik bijdragen door mijn geloofsk keuze.

Op zich is er natuurlijk niets mis met het dopen van gelovige christenen. Een nooit gedoopte volwassene die tot geloof **komt** **moet** ook volgens de bijbel gedoopt worden. Maar als deze doop als de enig juiste wordt aangemerkt, is de verzoeking van

vrijspraak op grond van eigen werken nabij. Dan loopt men het gevaar de genade mis te lopen. Dat wil niet zeggen dat de zuigelingendoop geen verzoeking kan bevatten: de verzoeking namelijk dat je de genade goedkoop maakt, en denkt **zelf** over de verlossing te kunnen beschikken en deze juist daardoor kwijt raakt. Dat zowel de kinderdoop als de 'geloofsdoop' hun verzoeking kennen, onderscheidt beide niet. Gods gaven zijn immers altijd vatbaar voor misbruik.

Gods genade tevergeefs ontvangen (2Kor.6:1)

'Maar als medewerker? Gods vermanen wij u ook de genade Gods niet tevergeefs te ontvangen.' Ook dit wordt tegen mensen gezegd, die op grond van hun persoonlijke belijdenis gedoopt zijn. Ook zij wilden - zij het beslist op een andere manier dan de Galaten - de bewijzen voor hun verlossing zelf leveren, door bovennatuurlijke gaven en bekwaamheden. Zo lopen zij gevaar het heil te verliezen. Want iets anders kan dat toch niet betekenen: 'de genade tevergeefs ontvangen'. Immers wie behouden wordt, heeft de genade **niet** tevergeefs ontvangen. De 'geloofsdoop' heeft de Korintiërs hier niet voor bcwaai-d.

De vroeg-katholieke kerk

In de tijd van de apostelen was het gebruikelijk ieder die tot geloof in Jezus kwam direct door de doop in de gemeente in te lijven. Dat veranderde al vrij snel, doordat het dooponderricht werd ingevoerd. Een periode van onderwijs in de christelijke leer ging aan de doop vooraf. Zolang je werd onderwezen, was je catechumeen.

Al spoedig echter kwam de misvatting op, dat de doop alleen de zonden wegnam die vóór de

doop begaan waren, en niet de zonden erna. Zonden van na de doop moet de gedoopte door bepaalde vormen van hoetedoe-ning verzoenen. Het gevolg was dat men de doop zo lang mogelijk probeerde uit te stellen, het liefst tot vlak voor de dood, zodat men daarna **geen** nieuwe zonden meer kon doen. Daarom werd keizer Constantijn in 337 op zijn sterfbed gedoopt. De grote godgeleerde Augustinus had als kind toen hij erg ziek was **om** de doop gevraagd, maar toen hij genas werd zijn doop weer uitgesteld. Deze 'crisis van de kinderdoop' (J. Jeremias) in de vierde eeuw was niet een laatste stuip-trekking van de bijbelse leer, zoals wel beweerd is, maar het resultaat van de onbijbelse opvatting dat de genade van de doop alleen gold voor de zonden die je voor de doop had begaan.

De 'dopersen'

De doperse beweging in de tijd van de Reformatie meende de Terugkeer naar de bijbel te moeten voltooien door nog een stap verder te gaan dan Luther. De Roomse Kerk deelde de verlossing uit door de zeven sacramenten. Voor je heil **was** je volledig afhankelijk van de bemiddeling van de kerk. Luther had dat gecorrigeerd door de nadruk te leggen op de noodzaak van het persoonlijke geloof voos je behoud. De dopersen gingen nog een stap verder door het gelovige individu consequent centraal te stellen. Ze beriepen zich voor hun leer niet alleen op de bijbel maar ook op het 'inwendige licht', rechtstreekse ingevingen van de Geest. Je kunt dit vergelijken met de huidige pinkstergroepen.

Ook zij wilden het heil zichtbaar en tastbaar maken - vergelijk al de Galaten met hun werken der wet, de Korintiërs met hun enthousiasme en de Roomse

Kerk met hun uitdeling van heil door middel van zichtbare tekennen. Dit uitte zich bij de doper-
sen voornamelijk in de eis dat alleen gelovigen gedoopt mochten worden. In hun ogen **was** de doop van een kind dat nog niet geloven kon, geen doop. Een soortgelijke tendens uitte zich in het revolutionaire streven om het rijk van God eigenhandig, desnoods met geweld tot stand te brengen. Denk in dit verband aan de voormalige lutherse prediker Thomas Muntzer en de rampzalige Boerenoorlog. Deze ontwikkelingen liepen uit op het doperse rijk in Munster, waar een schrikbewind herdoop, gemeenschap van goederen en zelfs veelwifcrij met geweld heeft doorgevoerd. Dit was niet karakteristiek voor de wederdopers in het algemeen maar het was wel een uiterste consequentie van het subjectivisme dat heel deze beweging kenmerkte. Het was ook de vrucht van de overal aanwezige tendens het rijk Gods zelf tot stand te willen brengen in de aardse werkelijkheid. Het is niet vreemd dat we deze tendens ook herkennen in de verabsolutering van de volwassendoop en de bestrijding van de kinderdoop.

Het moderne baptisme

Als we het eigentijdse baptisme onder de loep nemen, zien wij daar alle dwalingen die we ook aantreffen in kerken die baby's dopen: de vrouwelijke predikant, schriftkritiek, verslapping in de handhaving van de bijbelse geboden, gecstdrijverij. Zeker, deze dingen vinden we ook elders. Maar kennelijk heeft de geloofsdoop de baptistische kerken in het algemeen niet kunnen bewaren voor afglijden.

Aan de andere kant zijn het zowel in de Verenigde Staten van Amerika als in Duitsland luther-

se kerken - ik noem slechts in Amerika de Lutherati Church - Missouri Synod² en in Duitsland de Selbständige Evangelisch-Lutherische Kirche¹ - die enerzijds uit volle overtuiging de zuigelingendoop in praktijk brengen en anderzijds op voorbeeldige wijze aan het fundament van de Heilige Schrift vastgehouden hebben. Toch zijn er ook lutherse en gereformeerde kerken die geheel ten prooi zijn gevallen aan de vrijzinnigheid. Dat alleen al maakt duidelijk dat de manier van dopen niet bepaalt of een kerk al dan niet trouw blijft aan de Schrift. We komen het allebei tegen, trouw en ontrouw, bij zowel volwassendopers als kinderdopci-s. De vraag welke doop de bijbelse is, is dus op grond van de geslchiedenis niet eenduidig te heclissen. De beslissing valt op theologisch terrein. Daar gaal het tweede en laatste artikel over.

1. Dit artikel verscheen als 'Biblishe Taufc = Glaubenstaufo?' in de Informationsbrief Bekenntnisbewegung »Kein anderes Evangelium«, nr. 208, Oktober 2001. Deze Nederlandse bewerking is van J.D.W. Veltkamp (Rotterdam) en K. ter Beek (Capelle aan den IJssel).

2. The Lutheran Church - Missouri Synod is een luthers kerkverband van 2.600.000 leden en 6.145 gemeenten in de Verenigde Staten. iii 1847 gesticht in Chicago, dat zich houdt aan de lutherse belijdenis (opgenomen in The book of Concord. The confessions of the Evangelical Lutheran Church). Zie <http://www.lcms.org>. (RtB)

3. Die Selbständige Evangelisch-Lutherische Kirche (SELK) is in 1991 ontstaan uit de vereniging van de Evangelisch-Lutherische (altlutherische) Kirche iit de voormalige DDR met in de 1972 tut eenheid gekomen zelfstandige lutherse kerken uit diverse londen van de bondsrepubliek. Deze kerk itoudt zich aan de

Heilige Schrift en de lutherse belijdenis (opgenomen in het Konkordienbuch, 1580) en telt 40.000 leden en bijna 200 gemeenten met 140 predikanten. Ze noemt zich 'zelfstandig' omdat ze onafhankelijk is van de staat, omdat ze alleen verantwoordingschuldig is aan haar leden, en omdat ze zelfstandig is in statutair en financieel opzicht. Zie <http://iviviv.selk.de>. Zij onderhoudt de Lutherische Theologische Hochschule in Oberursel / Taunus. Zie <http://www.lthh-oberursel.de>. (RtB)

meegelezen

Identiteit van de synodaal GKN

In *Credo* van mei schreef ds W.J.W. Scheltens, voorzitter van het Confessioneel Gereformeerd Beraad in de synodaal Gereformeerde Kerken:

Op 6 april 2002 was er in Ermelo een bijeenkomst van confessioneel-gereformeerde ambtsdragers in de Gereformeerde Kerken in Nederland. Het ging o.a. over de identiteit van de kerk. Voorzitter ds. Aric de Ruiter stelde, dat de identiteit zoek u. Dat lijkt mij zowel waar als ernstig, in CREDO van april 2002 heb ik hierover in de kroniek geschreven. ik heb als niet-synodelid deel uitgemaakt van de synodecommissie die een rapport over de identiteit moest opstellen voor de synode. Het is teleurstellend, dat de eerbied voor de Bijbel als enige norm voor geloof en leven niet of nauwelijks functioneert. Individuele leden hebben gelovige aandacht voor bepaalde verhalen,

WEGENS
VAKANTIE
VERSCHIJNT HET
VOLGENDE
NUMMER OP
24 AUGUSTUS

gebeurtenissen en woorden uit de Schrift. Maar dat de Heilige Schrift bron en norm is, kon niet als zodanig worden gedeeld. Het lijkt wel of de waardevastheid van het confessionele gehalte steeds meer afbladdert van synode tot synode. Dat komt omdat de kritiek op het belijden niet beantwoord wordt, niet gestuurd wordt, niet beoordeeld wordt. Daarmee is de warri.de van het belijden voor de kerk als geheel niet meer aanwezig. Ieder doet wat goed is in eigen ogen. Dat betekent radicalisering naar alle kanten. Dat slaat op gespannen voet met de identiteit van wat gereformeerd is: schriftgetrouw en actueel getuigend. Gereformeerde identiteit beweegt in de golven van de tijd, maar is tegelijkertijd verankerd in de vaste grond van Gods belofte en verbond. Dat laatste missen we node in de Gereformeerde Kerken in Nederland en dat zou een synode zich ter harte moeten nemen.

Als de zaken er zo voorstaan, rijst de vraag: moeten ds. Scheltens en het CGR niet meer doen, dan deze dingen vaststellen? Met woord én daad?

GEESTELIJKE ONTMOE- TING LEVERT STERKE KERKENRAAD

G. Markerink

In het na-christelijk tijdperk tellt Nederland nog tal van kerken die fris, vitaal en sterk zijn. Gelukkig. Als synodeleden hebben wij veel van die kerken bezocht. Ik heb 10 kerken in onze regio bezocht. Steeds weer valt me op dat in de kerk geen enkele categorie ontbreekt: er zijn kinderen, tieners, twintigers, dertigers en tel zo maar door. Ook ziften ze er in allerlei kleuren van kleding. De zang is meestal overtuigd en sterk. Maar waf gaat er achter dat omhulsel schuil? Als je een kerkenraad al somberend ziet binnenlopen met de spanning van afgelopen week op de gezichten. Van de buitenkant zonnige gemeente, van de binnenkant zorg. In deze reportage zal ik enkele gemeenten laten zien die een oplossing kiezen tegen geestelijke depressie.

I Veel gebeden en veel gepraat

Het broeit

Eerst een anoniem verhaal. Het is waargenomen en recentelijk. Het gaat over een kerk die in het slop raakt, maar door de kracht van de Geest er weer uitkomt. Een kerk op -zeg maar- Rottummeroog. Ds Jan krijgt met zijn kerkenraad. Verzuring neemt toe. Het broeit achter de gesloten deuren van de kerkenraad. Boze gesprekken die men onder vier ogen had moeten voeren komen languit over de kerkenraadstafel. Uit elkaar groeien is een feit geworden. Ds. Jan wordt op non-actief gesteld. Hoe kom je dan samen weer op goed spoor? Op Rottummeroog is dat gelukt. Ds. Jan doet zijn verhaal.

Bovennatuurlijke krachten

Wij zijn als kerkenraad uit elkaar gegroeid. Vervolgens zochten wij elkaar weer en durfden elkaar in de ogen te kijken. Dat elkaar zoeken vind ik belangrijk. Ik wil hij de ander die bezieling vinden die ik zelf ook zoek, nl. dat je niets anders wilt dan Christus volgen en Christus' kerk dienen. Na uit elkaar groeien moet het lichaam weer gaan functioneren. Dat is: niet de dominee het hoofd, maar Christus. Dan wijst Christus de plek aan. Dat gebeurt dan vanzelf, want samen willen wij Hem volgen. Ds. Jan vervolgt: Essentieel daarbij is het gebed. Van mij. En van de kerkenraad. In zulke tijden moet je bovennatuurlijke krachten ontvangen. Die komen van de Heilige Geest. Dan kan ik

mijn fouten onderkennen. Dan word ik bereid te incasseren.

De les van het Onze Vader

Ik heb veel gehad aan het Onze Vader:

- Uw naam worde geheiligd, niet mijn naam.
- Uw wil geschiede. niet mijn wil, niet mijn reputatie, niet mijn eer.
- Uw koninkrijk kome. niet mijn idealen.

Betrokken stellingen, uitgesloten paden-gevestigde en beschadigde reputaties, eigen meningen, alles wordt betrekkelijk in het aangezicht van God.

En dan gaat het gebed verder: Vergeef ons onze schulden, gelijk ook wij vergeven onze schuldenaren.

Dit gebed maakt open. Het maakt mij bereid te vergeven, omdat ik zelf vergeving ontvang. Kerkenraadsleden worden eerlijk en gaan open staan voor elkaars tekortkomingen en vergeven elkaar. Zondaar zijn immers. dat je het niet goed doet. Als dat voor de dominee geldt, geldt dat ook voor de ouderlingen.

De zesde bede is dat de duivel probeert je een loer te draaien (Leidt ons niet in verzoeking, maar verlos ons van de hooz). Als er ruzie is in de kerk is er feest in de hel. Besef dat achter zakelijke meningsverschillen ook een geestelijke kant zit. De duivel probeert ons kapot te maken. Jezelf geestelijk sterk maken in dit soort situaties is belangrijk. Wij hebben niet te strijden tegen bloed en vlees, niet tegen elkaar,

maar voor elkaar en voor de naam en de eer van God én tegen dé tegenstander (Ef.6).

Tips

Ds. Jan geeft vanuit zijn ervaring de volgende praktische tips mee:

- Openheid in de kerkenraad
Je moet niet kleine onenigheidjes oppotten en elke keer vervelende dingen aan laten slibben. Praat open met elkaar.
- Roeping
In de kerk ontstaat een managementachtige sfeer: 'Ik heb het te druk, dus ik leg het ambt neer'. Rij predikanten in problemsituaties ziet men vaak **twee** uitwegen: zorg dat je een beroep krijgt of losmaking. Waar blijft jouw roeping? Zonder roepingsbesef is de uitgang van het ambt snel gevonden. Als je geroepen bent moet je willen luisteren naar Christus en naar zijn gemeente.
De bijbel geeft een ander beeld dan vrede en veiligheid: als je een gemeente wilt bouwen krijg je problemen. Jezus had ook overal confrontaties. Toch zegt hij: "Neem uw kruis op". De geroepene moet bereid zijn met een kruis door het leven te gaan.

Hoe heeft Rottummeeroog het conflict oplost:

- GVI erbij gehaald
- Later op eigen houtje verder gegaan
Wij hebben veel gebeden en gepraat op alle niveau's in de gemeente: gemeentebreed, kerkenraad, kringen, in de onder 4 ogen gesprekken. Deze herstelperiode duurde 3 maanden. Daarna zijn alle zaken die inhoudelijk speelden op 5 kerkenraadsvergaderingen doorgesproken. Niet op een manier van "ga maar bidden, dan komt alles goed". Wel:

- Uitspreken
- Doorspreken
- Afspraken maken

Huisregels

Na die periode ging het goed. Nu een jaar later gaat het nog steeds goed.

De maatregelen die wij nu nemen zijn:

- Startweekeinde met kerkenraad aan het begin van het seizoen
- Maandelijks preekbespreking met kerkenraad
De kerkenraadsleden krijgen daardoor inbreng in de preek. Tegelijk zit er iets in van: ambtsdragers moeten doorpreken waar ik als predikant stop. Zo wordt de preek een onderdeel van het totaal van gemeente-zijn. Het resultaat is nu verschoven van: de dominee doel maar, naar wij doen het samen.
- Huisregels kerkenraad
Dat gaat over beleid en relatie omgangsvormen.
Die omgangsvormen zijn (Mali. 18):
 - * Als je wat tegen elkaar hebt ga je meteen naar elkaar toe
 - * Lukt het niet? Neem dan iemand mee
 - * Lukt het niet? Breng het dan op de kerkenraadWij lieten de meningsverschillen te lang sudderen totdat het knall op de kerkenraad.

Als huisregel voor gemeentelieden geldt:

- Je map pas schrijven als je eerst een ouderling geconsulteerd hebt
- Niet elkaar afvallen
- Met elkaar praten, niet over elkaar

Na de ellende blij

Ik ben erg blij met de weg die wij zijn gegaan. Het is een geestelijke weg. Kerkenraden of predi-

kanten die willen procederen via de kerkelijke weg hebben bij voorbaat al verloren. 1 Kor. 6 zegt dat je niet je recht moet zoeken bij de ongelovigen. Ik zou zeggen: zoek die bij onenigheid evenmin bij de gelovigen. In conflicten binnen de kerk gaat het voor alles om het recht van Christus. Hij moet wassen. ik moet minder worden. Ga samen naar Hem toe.

II Voelen dat je van dezelfde Vader bent

Kerkenraad korter door uitgebreider opening

Ds. Paul Voorberg uit Emmeloord over de geestelijke ontmoeting op zijn kerkenraad: Vijf jaar geleden heb ik de kerkenraad gevraagd: Waarom moet ik alle kerkenraadsvergaderingen openen? Laat ook anderen eens, dan kunnen wij elkaar in het hart kijken. Toch voelde de kerkenraad er niet voor. Twee jaar geleden heb ik het nog weer eens aangekaart. Dat was op instigatie van het GVI die voor onze kerkenraad een studiedag organiseerde. Tijd nemen voor God was hun credo. Vanaf die tijd zijn wij de kerkenraadsvergaderingen gaan openen bij toerbeurt. Daar nemen wij ruim de tijd voor. In plaats van langere vergaderingen werden de vergaderingen spontaan korter. Vergaderen tot half twaalf is er niet meer bij; half elf zijn we gewoon uitgepraat. Kennelijk discussieer je met elkaar vanuit een andere geestelijke bron.

Vertrouwen i.p.v. spanning

Hoc gaat dat in Emmeloord in zijn werk. Iedere keer verzorgt iemand anders de opening. Die broeder brengt bij het gebed en het te bespreken bijbelgedeelte soms iets extra's in. Dat kan een gedicht zijn, een krantenartikel

of iets dergelijks. Het belangrijkste is, dat hierover een gesprek ontstaat. Het doel van **deze** aanpak is geestelijke ontmoeting als kerkenraadsleden onderling. Uiteraard hebben wij te maken met koudwatervrees voor een open gesprek over elkaars leven met God. Ik vind dat er duidelijk iets fout is als je als broeders niet met elkaar kunt praten over je geloofsleven. Als je elkaar ontmoet bij God, dan groeit er vertrouwen in elkaar. Tere onderwerpen zoals het zoeken van de NGK kerkenraad, waar wij nu mee bezig zijn, lieven dan ook geen spanningen op te leveren, omdat je elkaar vertrouwt. Dat heb je van elkaar ervaren. Je moet voelen aan elkaars spreken, denken en bidden dat je mensen van dezelfde Vader bent.

III Mijn eigen ervaring

Retraite

Als kerkenraad in Brunssum en Maastricht organiseren wij sinds het begin van de negentiger dagen een enkele keer per jaar strategische zaterdagen. Daar werden de grotere beleidsvraagstukken besproken. Toch misten wij de diepere geestelijke ontmoeting als ambtsdragers. Die strategische bijeenkomsten waren functioneel op de zaken gericht. Sinds een paar jaar houden wij retraite in een klooster. Aanvankelijk waren de broeders daar niet zo enthousiast voor. Toch hebben wij met drie initiatiefnemers gezegd: die retraite organiseren wij gewoon; wie zin heeft om mee te doen, kome. Dat werkte. Van lieverlee namen toch de meeste ambtsdragers deel. Zo'n retraite is op de vrijdagavond en zaterdagmorgen. Vrijdagsavonds gedegen bijbelstudies, zingen en bidden en tot diep in de nacht praten onder een borrel. Op de zaterdagochtend meen een praktisch vervolg. De

kerkenraad smeedt zichzelf zo tot een geestelijke eenheid. Als de kerkenraad geestelijke kracht uitstraalt, dan is dat in de gemeente merkbaar.

Bidden voor elkaar

De kerkenraadsvergaderingen beginnen wij met uitgebreide bijbelstudie en sluiten wij 's-avonds af met gezamenlijk gebed. Ieder neemt een deel van het gebed voor zijn rekening. Dat kan met een kleine kerkenraad. Ambtsdragers die iets willen uitspreken naar de Here krijgen daar op een mooie manier de mogelijkheid voor. Met is ook fijn gebed van een ander te horen voor jouw werk en situatie. God doet iets in het gebed dat je voor elkaar uitspreekt. Daar gaal kracht vanuit en daar heeft de satan veel minder kansen om lussen te komen.

Gebedspartner

Tenslotte nog iets dat ik van onze predikant heb geleerd. De gebedspartner. Onze evangelisten in de gemeente hebben een gebedspartner. Ik ook. Ik ga elke twee weken naar mijn gebedspartner toe. Dan bidden wij samen voor het werk, dat wij moeten doen. God maakt zo zijn mensen sterk en Hij wordt verheerlijkt. Als wij bidden en gebeden hardop tegen elkaar uitspreken, dan baant God zich een weg.

Bereidheid

Door gebedssteun ontstaat een overgevende bereidheid in ons hart. Ik merk dat ook op een ander front waar ik actief ben. Het zijn de talloze jonge mensen die zich inmiddels voor Bereidheidscongres 2002 op 13/14 september in De Bron in Dalfsen hebben opgegeven. Uit de motivaties waarom ze zich willen toewijden aan God en aan hun eigen gemeente spreekt zoveel passie en zoveel werk van de

Geest. Overgave aan Christus maakt mild en constructief.

IV Opgewekt Gereformeerd

Paulus en Silas zitten in de gevangenis geketend (Hand. 16). De kerk zit daar geketend, zou je haast kunnen zeggen. Ook in onze tijd zit de kerk geketend. Kerkgangers zijn vrolijk, vol pit en willen wel graag, maar er is hangt iets merkwaardigs in de lucht dat hen tegenhoudt. Vorige week zei iemand tegen mij: de vrijgemaakte kerken zijn een tijdje, maar in ketenen. Als de ketenen verbreken zul je zien wat de Geest met die samengebalde energie in die kerken teweeg kan brengen in Nederland. Ik ben ervan overtuigd, dat ambtsdragersvergaderingen een centrum van geestelijke kracht kunnen worden. Voor gezamenlijk gebed bestaat nogal eens koudwatervrees. De ketening van Paulus en Silas verbreekt op het gebed en het zingen van lofliederen voor God (vs. 25). God verbreekt ketenen. Petrus heeft hetzelfde ervaren. Op het gebed van de gemeente stuurde God een engel die hem de gevangenis uitleidde. In onze tijd zien wij dat ook gebeuren. Menselijk gesproken zou Rottumeroog nu een ontwrichte gemeente zijn. Helemaal kapot. Het tegendiel gebeurt. Rottumeroog komt sterker uit de crisis door de inzet van geestelijke wapens: Emmeloord put kracht uit een diepe geestelijke ontmoeting met God en subbiet worden de kerkenraadsvergaderingen korter. Op het gebed gaan wij kennelijk meer openstaan voor de Heilige Geest en kan Hij veel vruchtbaarder en effectiever werken.

Geschillen smelten weg

Van Spurgeon is bekend dat ze hem eens vroegen: "hoe komt het toch dat bij u de kerk altijd vol zit en bij anderen niet?" Als

antwoord zei hij toen: "Kom eens mee", en hij nam de vraagsteller mee naar de kelder onder die kerk. Daar aangekomen trof deze een groep mensen die gedurende de kerkdienst in gebed waren geweest. Spurgeon legde toen uit dat tijdens iedere kerkdienst die hij leidde, in een aparte ruimte gebeden werd voor die dienst. Moeten er niet overal van zulke 'keldergroepen' of bidstonden komen? Daar kunnen geschillen smelten door de warmte van de Heilige Geest. Daar kunnen we samen als christenen zo'n kracht en aantrekkingskracht krijgen, dat anderen zeggen: Wij willen gaan met jullie, want wij hebben gehoord (en we zien het) dat God met u is (Zach. 8:23).

Gerard Markerink is diaken in Maastricht, kaderlid van GemeenteNproject en afgevaardigde van de Generale Synode Zuidhorn. Hij is te bereiken via g.markerink@GemeenteNproject.nl of 043-36 30 120

Zelfreflectie voor kerkelijke leiders³

door **Bill Hybels**

1. Is mijn roeping van God duidelijk?
Wat is je roeping?
2. Is mijn visie helder?
3. Is mijn passie hoog?
Mensen willen alleen maar een vurig leider volgen.
4. Is mijn karakter geheel onderworpen aan Christus?
Ben ik rein?
5. Heb ik mijn trots onderworpen?
Je kunt aan je collega's vragen of je hoogmoed je in de weg staat
6. Voeren mijn angsten heerschappij over mij?
Er wordt geschipperd met de toekomst van de kerk, omdat een leider niet het lef heeft door te zetten. Laat je niet leiden door taalangst. Falen is niet erg.
7. Ondermijnen mijn psychologische wonden mijn leiderschap?
Je hebt verwondingen in je leven. Dat is niet erg, maar je moet ze behandelen/verzorgen.
8. Zijn mijn oren open voor de fluisteringen van de Heilige Geest?
Leiderschap heeft te maken met wandelen in de Heilige Geest (Jac 5:1)
9. Is mijn tempo vol te houden zonder in te storten?
10. Ontwikkelen mijn gaven zich?
Blijf hij je gaven; alles eruit halen wat er in zit.
11. Wordt mijn hart voor God groter?
12. Neemt mijn vermogen om mensen lief te hebben toe?

De grootste schat van God in onze wereld is: mensen

Bereidheidscongres 2002 in De Bonte Dalfsen op 13/14 sept. Het thema is: "Hier ben ik ... om U te dienen Heer". Aanmeldingen via www.GemeenteNproject.nl of m.kreling@GemeenteNproject.nl of info via tel. 043-36 30 120

Opgewekt gereformeerd!, Drs. W. Van Herwijnen. 1995, ISBN 90 239 0539 3
3600 leader, 2001, toespraak van Bill Hybels op video van Willow Creek conferentie Arnhem 2001

Administratie
Gereformeerde
Bijbelstudiebond
Postbus 7,
9780 AA Bedum
Tel. 050-3013636

e-mail:
[administratie@](mailto:administratie@bijbelstudiebond.nl)
bijbelstudiebond.nl

*De Gereformeerde
Bijbelstudiebond
ondersteunt
met
allerlei
MATERIAAL
uw bijbelstudie*